

Kazimiero Jauniaus „Dvasiškosios iškalbos“ stiliaus samprata

REGINA KOŽENIAUSKIENĖ

Vilniaus universitetas, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

El. paštas: regina.kozeniauskiene@flf.vu.lt

Šiame straipsnyje teigiama, kad K. Jaunius, remdamasis graikų ir lotynų kalbų bei klasikinės literatūros studijomis, pirmasis spausdintu lietuvišku žodžiu logiškai ir motyvuotai išdėstė iškalbos stiliaus sampratą, aprašė sistemingą stiliaus reikalavimų visumą, nurodė stiliaus teigiamybės ir būdinguosius trūkumus, suprantamai apibrėžė, koks kalbėtojas yra geras. Nors K. Jauniaus veikalas „Dvasiškoji iškalba“ iki šiol nėra susilaukęs rimtesnio aptarimo, jis, be abejo, galėjo turėti įtaką po jo rašiusiems lietuvių stilistams K. Bizauskui ir M. Gustaičiui. Tais laikais tie patys vadovėliai lietuvių kalba buvo rašomi ir vidurinių mokyklų, ir kunigų seminarijų auklėtiniams, iš tų pačių vadovėlių ir mokytasi. O ir šių laikų stilistai bei retorikos mokslo specialistai, ypač dvasinės iškalbos knygų autoriai, remdamiesi turiningai ir aiškiai išdėstytais K. Jauniaus iškalbos stiliaus reikalavimais, galės iš dalies revizuoti ir papildyti savo veikaluose pateikiamą stiliaus kultūros sampratą. Kalbos turinio rimtumas, aiškumas, saikingas stiliaus grožis, gyvas įtaigumas ir nuosaikus jausmingumas – iki šiolei vertintini iškalbos stiliaus bruožai. Iš K. Jauniaus taip pat galima pasimokyti, kokio stiliaus reikia vengti visiems be išimties oratoriams. Ypač originalus ir šiais laikais aktualus būtų K. Jauniaus iškelto iškalbos tuštumo (lot. *vanitas*), kaip didelės stiliaus ydos, įtraukimas į stiliaus trūkumų sąrašą.

Raktažodžiai: dvasiškoji iškalba, homiletika, pamokslas, stiliaus reikalavimai (kalbos taisyklingumas, aiškumas, konkretumas, glaustumas, gyvumas, jausmingumas), stiliaus trūkumai (kalbos neaiškumas, kalbos tuštumas, per didelis išgražinimas, per didelis kalbos prastumas)

IVADAS

Kalbininkas Kazimieras Jaunius (1848–1908), baigęs klasikinę gimnaziją Kaune „su dviem antikinėmis graikų ir lotynų kalbomis“¹, mokydamasis Kauno kunigų seminarijoje klausėsi A. Baranausko lietuvių kalbos ir „Homiletikos, arba Mokslo šventosios iškalbos“ paskaitų. Vėliau po studijų Dvasinėje katalikų akademijoje S. Peterburge, kur pagilino senąsias

¹ Žr. V. Drotvinas, V. Grinaveckis, *Kalbininkas Kazimieras Jaunius*, Vilnius: Mintis, 1970, p. 6.

graikų, lotynų ir hebrajų kalbas², reikalingas būsimosioms lietuvių gramatikos studijoms, ir kur gerai susipažino su klasikine literatūra, grįžo į Kauno kunigų seminariją ir 13 metų (nuo 1885 m. – profesorius) joje dėstė, tęsdamas mokytojo A. Baranausko darbus, mokydamas būsimus kunigus lotynų, vėliau – lietuvių kalbos ir iškalbos meistriškumo, ir pats garsėjo kaip geras oratorius³, didelį dėmesį kreipęs į lietuvių kalbos gramatiką ir kalbėtojo stilių.

K. Jaunius, be kitų svarbių kalbotyros darbų, paliko savo skaityto praktinio kurso „Dvasiškoji iškalba“ konspektus, kuriuos galėjo būti surašęs kuris jo mokinys Kauno kunigų seminarijoje (žr. kad ir 23 išnašą). „Išgauti iš K. Jauniaus spaudai jo raštus“ buvo pavesta K. Jauniaus sekretoriui, vėliau žymiam kalbininkui Kazimierui Būgai⁴, vis dėlto K. Būga visą dėmesį buvo sutelkęs į K. Jauniaus „kalbatyrystę“ ir, kaip rodo aplinkybės, neprisidėjo prie „Dvasiškosios iškalbos“ konspektų parengimo spaudai. 1909 m. „iš D-ro K. Jauniaus išguldinėjimų“ knyga⁵ klierikų reikmėms buvo išleista Seinų kunigų seminarijos vadovybės ir, reikia manyti, profesorius J. Laukaičio⁶ rūpesčiu. K. Jauniaus „Dvasiškoji iškalba“ – kla-

² Išmokęs daug senųjų kalbų, K. Jaunius buvo gerai susipažinęs ir su graikų bei romėnų retorika, Cicerono kalbomis, nuo 1899 m. pats profesorius S. Peterburgo Dvasinėje katalikų akademijoje, kur dėstė klasikinės graikų ir lotynų bei hebrajų kalbas, ėmėsi intensyviai tyrinėti lietuvių kalbą, jos tarmes, senuosius jos paminklus ir tapo geriausiu tais laikais lietuvių kalbos ir jos istorijos žinovu (žr. Z. Zinkevičius ir J. Kabeika, Kazimieras Būga, K. Būga, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958, t. 1, p. 19–20). J. Jablonskis taip pat labai vertino K. Jaunių, vadino jį „mūsų kalbininkų tėvų“, rašė, kad „Jaunius, kaip kitų, taip ir mano akyse, yra, ar šiaip ar taip, galingas kalbos tyrėjas, kurs savo mokslu mums, ne vieniems mūsų kalbininkams, duoda be galo daug įvairių kalbos žinių“ (žr. J. Jablonskis, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959, t. 2, p. 141).

³ „Nuo 1885–1886 mokslo metų Jaunius <...> skiriamas moralinės teologijos, homiletikos ir lietuvių kalbos profesoriumi kunigų seminarijoje. Šiose pareigose Jaunius pakeičia savo mokytoją A. Baranauską, kuris, 1883 m. paskirtas Telšių vyskupijos pavyskupu, išėjo iš seminarijos. Kaip dėstytojas, Jaunius buvo ne tik puikus savo dalyko žinovas, bet ir turėjo išlavintą atmintį ir puikią iškalbą. Nesant spausdintų lietuvių kalbos vadovėlių, Jauniui sunkiomis sąlygomis teko mokyti klierikus lietuvių kalbos“ ir iškalbos (žr. V. Drotvinas, V. Grinaveckis, *Kalbininkas Kazimieras Jaunius*, p. 18).

⁴ K. Būga buvo Mokslų Akademijos paskirtas ir jos lėšomis apmokamas asmeninis K. Jauniaus sekretorius, kuriam buvo pavesta „išgauti iš K. Jauniaus spaudai jo raštus“. Gausus K. Jauniaus kalbinis palikimas, užrašytas K. Būgos, saugomas VU Rankraščių skyriuje. K. Būgai, kaip kalbininkui, augti didžiulę reikšmę turėjo jo susidraugavimas su žymiuoju lietuvių kalbos žinovu, profesoriumi K. Jauniumi. Paties K. Būgos žodžiais, „nuo 1902 metų rudens tapau dažnas Jauniaus svečias ir nunistojau juo buvęs net iki jo mirimo dieniai (1908 m. vasario 25 d.)“. K. Jauniaus įtaka Būgai buvo milžiniška. „Būga ne tik saujomis sėmėsi iš jo žinias, bet ir pats K. Jaunius jam ilgam laikui tapo nepajudinamu autoritetu“ (žr. Z. Zinkevičius ir J. Kabeika, Kazimieras Būga, K. Būga, *Rinktiniai raštai*, t. 1, p. 20, 22). J. Baudouin de Couertenay žodžiais, „Jauniaus minties grūdus nukrito į dėkingą dirvą, ir Būga išaugo savarankišku kalbininku“ (žr. A. Salys, *Raštai*, Roma, 1985, t. 3, p. 122–123).

⁵ *Dvasiškoji iškalba*, surašytoji iš Kun. D-ro K. Jauniaus išguldinėjimų, Seinai, Laukaičio ir Bvės spaustuvėje, 1909 (šią straipsnyje visur cituojama iš šio leidinio).

⁶ Kunigas Juozas Laukaitis (1873–1952), buvęs Seinų vyskupo A. Baranausko kapelionas, o 1902–1910 m. (taigi K. Jauniaus „Dvasiškosios iškalbos“ leidimo metais) profesorėdavęs Seinų kunigų seminarijoje, 1906–1915 m. turėjo Seinuose poligrafijos įmonę – spaustuvę, knygrišyklą ir knygyną. Knygoje parašyta, kad ji išleista Seinuose, „Laukaičio ir Bvės spaustuvėje, 1909“. Atkreiptinas dėmesys į tą faktą, kad buvęs A. Baranausko kapelionas ėmėsi leisti ne savo patrono, o K. Jauniaus konspektus Seinuose, kur dar gyva buvo A. Baranausko dvasia, kur jis vyskupavo ir buvo palaidotas. Sunku spręsti, kas lėmė tokį pasirinkimą, nes A. Baranausko, kaip iškalbos profesorius ir pamokslų sakytojo, autoritetas taip pat buvo labai didelis. Gal nusrėdė labai glauda, logiškai nuosekli K. Jauniaus konspektų struktūra, aiški, suprantama ir paprasta kalba, gal kitos dabar mums jau nežinomos aplinkybės. O gal tai, kad leidėjų orientuotasi į klierikų iškalbos praktikos įgūdžius. K. Jauniaus darbas yra

sikine retorika paremta knyga, joje minimas graikų iškalbos meistras Demostenas, daugelyje vietų originalo kalba cituojamas didžiausias romėnų oratorius Ciceronas, įpinamas apie stilių rašęs Horacijus, liepęs būsimesiems kalbėtojams dieną ir naktį skaityti graikų raštus (*Vos exemplaria sacra nocturne / Versate manu, versate diurne*). K. Jaunius ragina pamokslininkus studijuoti „Šventasai Raštas, labiausiai naujasis įstatymas <...>, šventųjų Tėvų raštai, labiausiai švento Jono Auksaburnio, Bazilijaus Didžiojo, Grigaliaus Nazijanzeno, Leono Didžiojo, Grigaliaus Didžiojo...“, bet nepamiršti mokytis daugybės gerų dalykų ir iš pasauliečių klasikų, ypač darbštumo, nes jie, trokšdami įgyti iškalbą, „daug metų vargo ir mankštinosi be paliaubos“. K. Jaunius požiūris, kad „Iš tingėjimo visa nelaimė!“, sutampa su A. Baranausko pomėgiu cituoti darbščiuosius klasikus, senuosius „galvočius“ Euripidą, Sokratą, Seneką, Ciceroną ir kitus, bet ir skiriasi nuo A. Baranausko, dažniausiai priešinusio pasaulietinę ir krikščioniškąją iškalbą, pabrėždavusio pirmosios ribotumą, negebėjimą daryti žmonių tobulesnių, dvasingesnių. K. Jaunius ne priešina, o lygina, veda analogijas, svarsto: jeigu „Demostenas, trokšdamas įgyti iškalbą, septynis kartus persirašė savo ranka Tucidido istorijas <...> ir Ciceronas tiek vargo, kaip pats sako, *acerrimo studio tenebar*, taigi dabar reikia čia paklausti, ar mažesnio darbumo teverta dvasiškoji iškalba, kuri daugina Dievo garbę ir veda žmones į amžinąją išganymą? <...> Ko kitą kartą Ciceronas reikalavo nuo šiaip jau gražbylio, to reikia ir dvasiškam sakytojui: *silva rerum et sententiarum oratori comparanda est* (De orat. III 21)“.

Šiame straipsnyje K. Jaunius knyga apžvelgiama vienu aspektu – kaip svarbi iškalbos stilistikos mokslo palikimo dalis. Nedidelėje 40 puslapių knygelėje, išleistoje praėjus metams po autoriaus mirties, aiškia, sklandžia, taisyklinga lietuvių kalba kompaktiškai išdėstyti stiliaus reikalavimai kalbėtojui. Tai iš esmės pirmoji spausdinta iškalbos stilistikos knyga lietuvių kalba, nes K. Jaunius mokytojo A. Baranausko „Homiletikos, arba Mokslo šventosios iškalbos“ lietuviški konspektai, nors ir senesni, pirmą kartą išspausdinti tik 2005 metais⁷. Be to, pabrėžtina, kad K. Jaunius, gerbęs savo didįjį mokytoją, daug ką iš jo perėmęs ir pasisėmęs, bet nevengęs ir oponuoti⁸ jam, nekartojo jo konspektų, todėl palyginus abu darbus⁹, matyti, kad „Dvasiškoji iškalba“ – savarankiškas ir kūrybiškas autoriaus darbas. Netgi tie autoriai, kurie iki šiolei buvo laikomi lietuvių stilistikos mokslo pradininkais ir kurie yra rašę apie dvasinę iškalbą, savo darbus yra parašę jau po K. Jaunius išleistojo veikalo: Kazys Bizauskas „Raštijos bei literatūros teoriją“ 1918 m. – po devynerių metų, o Motiejus Gustaitis „Stilistiką. Literatūros teorijos vadovėlį“ dar vėliau – tik 1923 metais.

daugiau praktinio pobūdžio, o A. Baranausko – gerokai platesnis, sudėtingesnis, su tvirtais teoriniais pamatais. Panašiai rašoma K. Jaunius knygos pradžioje: „Teorijinis išaiškinimas visų dvasiškosios iškalbos įstatymų ir taisyklių yra apstus mokslas, kurių ne visi tegali pereiti. Bet daug lengvesni ir, tiesą pasakius, reikalingesni yra praktiniai įstatymai, be kurių Dievo žodžio apsakintojas negali išpildyti savo tarnavimo ir pašaukimo“.

⁷ A. Baranauskas, Homiletika, arba Mokslo šventosios iškalbos, *Raštai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, t. IV.

⁸ Dar seminarijoje mokydamasis K. Jaunius pasirodė gebęs kritiškai žiūrėti į savo mokytojo A. Baranausko dėstomą lietuvių kalbos kursą, bet A. Baranauskas, šiaip jau nelinkęs pakęsti prieštaravimų, savo gabų mokinį, „ant kalbatyrystės akvatų“, labai vertino, su juo diskutavo, skatino rašyti. Kalbininkus ar šiaip bičiulius, besidominčius kalbos klausimais, K. Jaunius stebino dideliu gimtosios kalbos pažinimu, plačia lingvistine erudicija, kalbos aiškumu, lakia mokslinė fantazija (žr. V. Drotvinas, V. Grinaveckis, *Kalbininkas Kazimieras Jaunius*, p. 12, 20).

⁹ Apie A. Baranausko konspektus „Homiletika, arba Mokslo šventosios iškalbos“ žr. R. Koženiauskiėnė, Antanas Baranauskas – iškalbos profesorius, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 1994, t. 8, p. 343–347.

K. JAUNIAUS ĮTAKA K. BIZAUSKO IR M. GUSTAIČIO STILISTIKOMS

Pirmiausia minėtina lietuvių stilistų nepelnytai paminėta K. Bizausko¹⁰ knyga (tarybinių metų stilistai jos negalėjo minėti dėl „nuodėmingos“ autoriaus biografijos¹¹), kurioje pagrindinis II skyrius pavadintas „Stilistikos mokslu“ ir kuriame galima jausti K. Jauniaus įtaką.

Iškalbos, ypač prakalbų, dalykus, oratorių kalbas K. Bizauskas skiria prie prozos ir kelia joms, kaip ir prozai, tuos pačius bendruosius stiliaus reikalavimus: „nurodyti tie reikalavimai, kurie privalo būti išpildyti kiekvieno rašytojo stiliuje, neatsižvelgiant nė į atskirų rašytojų gabumus, nė į jų išsilavinimo laipsnį“¹².

Jis mini „įsaką paprastąjį“, kurią vadina retorika, ir „tikiškinę įsaką“ (pamokslus, homiletiką). Šiai iškalbos rūšiai būdingi ir „poetiškos kalbos privalumai“, kai kalbėtojas „stato sau tikslą atsiliepti į žmonių jausmus, <...> sugraudenti sielą“¹³, paveikti klausytojus. „Emocine kalba įstengiami palytėti kitų žmonių sielą, sujudinti ją, džiuginti, prajuokinti, virkdinti ir veikti į valią“¹⁴. Tokie svarstymai sutampa su K. Jauniaus aprašytomis dvasiškosios iškalbos stiliaus funkcijomis. Tiesiog K. Bizauskas turėjo tikslą, kurį suformulavo knygos „Prakalboje“: skirti savo vadovėlių specialiai „vidurinėms aukštesniosioms mokykloms, kad mokytojai galėtų teikti mokiniams“ bendresnių stiliaus reikalavimų sampratą, ne tik specifinius „tikiškinę“ iškalbos stiliaus reikalavimus. K. Bizausko „Stilistikos mokslė“ gana plačiai išdėstyti bendrieji „reikalavimai, statomi kiekvieno rašytojo stiliui“ ir dar „kitos stiliaus ypatybės“ – stiliaus vaizdingumas, graudingumas bei tos priemonės, kurios susijusios su poetiška minčių raiška. Rašytoju K. Bizauskas vadina kiekvieną – ir rašantį, ir kalbantį žmogų, nes abiem jiems reikia „stropiai darbuotis prie savo stiliaus“¹⁵, pirma parašyti, o po to, jeigu reikia, ir pasakyti.

Iš K. Bizausko svarstymų galima susidaryti įspūdį, kad XX a. pradžios stilistikos mokslo kūrėjai (kaip ir K. Jaunius) labai daug dėmesio skyrė kalbos mokslo dalykams, ypač gramatikai. „Gramatika turinti artimiausią ryšį su stilistika, ji „prirenkia mus prie literatūros (literatūra vadinama labai plačiai – visa, kas užrašyta, „visa žmogaus žodžiais išreikšta tvėryba“, ne tik meninė kūryba) veikalų rašymo ir nagrinėjimo“. Čia būtina paminėti, kad K. Bizauskas, leisdamas savo knygos pakartotinius leidimus (1920, 1922, 1923 m.), palaiškė ryšį su buvusiu K. Jauniaus sekretoriumi K. Būga, klausė jo patarimų dėl formuluočių, dėl terminų ir „visais iškilusiais abejotinais klausimais“. Tarkim, trečiajame leidime (1922) K. Bizauskas vartoja dabar jau mūsų stilistikoje įsitvirtinusią terminiją: *sakytinius ir rašyti-*

¹⁰ Kazys Bizauskas (1892–1941), lietuvių stilistas, literatūros teoretikas, vertėjas, žinomas pedagogas, publicistas, oratorius. Vasario 16-osios akto signataras, Steigiamojo seimo narys, Nepriklausomos Lietuvos Švietimo ir užsienio reikalų ministras, diplomatas. 1940 m. liepos mėn. jis buvo NKVD areštuotas, o 1941 m. birželio mėn. sušaudytas Polocko rajone prie Bigosovo (Baltarusija). K. Bizauskas parašė „Raštijos bei literatūros teoriją“ (1918 m.), kurią išleido pirmaisiais Lietuvos Nepriklausomybės metais ir kurios II dalis (iš keturių dalių pati plačiausia) skirta „Stilistikos mokslui“. Šio stilisto vardo ir svarbaus jo veikalų, sovietiniais metais neprieinamo skaitytojams ir saugomo vadinamuosiuose specfonduose, neminėjo nė J. Pikčilingis savo mokslinėje „Lietuvių kalbos stilistikoje“ (1971), pradėjęs stilistikos mokslo raidą ne nuo jo, o nuo M. Gustaičio ir jo veikalų, išspausdinto tik po penkerių metų po K. Bizausko.

¹¹ Tik atgavus Nepriklausomybę, K. Bizausko šimtųjų gimimo metinių progą „Naujajame židinyje“ 1993 m. buvo išspausdintas J. Girdzijausko straipsnis „Kazys Bizauskas ir jo literatūros teorija“, kuriame, be kitų dalykų, paminėti K. Bizausko nuopelnai lietuvių stilistikai: žr. J. Girdzijauskas, Kazys Bizauskas ir jo literatūros teorija, *Naujasis židynys-Aidai*, 1993, p. 113–115.

¹² K. Bizauskas, *Raštijos bei literatūros teorija*, Kaunas: Saliamono Banaičio spaustuvė, 1918, p. 16.

¹³ *Ibid.*, p. 31.

¹⁴ *Ibid.*, p. 33.

¹⁵ *Ibid.*, p. 16.

nius veikalus (seniau vartoto *atmintinius ir rašytus* veikalus), visur *tvėrybą* pakeitė *kūryba, antgalvį – antrašte, maišytąją kalbą – mišria kalba*.

Kitas lietuvių stilistas M. Gustaitis taip pat buvo didelis eruditas, filosofijos mokslų daktaras. Kaip ir K. Jaunius, studijavęs antikinę literatūrą, M. Gustaitis vertė Vergilijų, Ovidijų, Horacijų. Visiškai suprantama, kodėl M. Gustaitis, „Stilistiką“¹⁶ parašęs jau po K. Jauniaus ir K. Bizausko veikalų, nemažai dėmesio skyrė teologinei iškalbai, mat knygos autorius buvo kunigas, baigęs Seinų kunigų seminariją. „Stilistikoje“ M. Gustaitis iškalbą aptaria kaip vieną iš rašto darbų rūšių ir skiria pasaulinę („politinę, teisminę, panegirinę, akademinę ir šiaip pasitaikomąsias prakalbas“) ir dvasinę iškalbą. Stilistas J. Pikčilingis apie šią knygą rašo, jog joje „nemažai ekskursų ir į retoriką bei poetiką. Mat, norėta, kad vadovėliu galėtų naudotis ne tik gimnazijose¹⁷, bet ir dvasinėje seminarijoje“¹⁸. Aprašydamas dvasinę iškalbą, M. Gustaitis ją skirsto į pamokslus, homilijas ir konferencijas. Palyginkime su K. Jauniaus minima trijų rūšių dvasiškąją iškalbą: „kateketiškas mokymas; didaskališkas pamokslas ir homilija“.

Tą pačią K. Jauniaus cituojamą lotynišką mintį (*non nova, sed nove*), esą nereikia ieškoti savo pamokslams perdėm naujų dalykų, bet naujai pasakytų, M. Gustaitis perteikia savais žodžiais: „kadangi pamokslia tiekios amžių ir tautų vartojama, tiekios didžiausių talentų dirbama, tai šioje srity sunku pasakyti, kas nauja; nudėvėtas mintis nebent nauja forma gali padaryti naujas“¹⁹. Gero stiliaus reikalavimai, pavyzdžiui, stiliaus aiškumas, paprastumas, glaustumas ir įtaigumas, galima sakyti, M. Gustaičio perimti iš K. Jauniaus, tiesa, autorius nenurodytas. Gero stiliaus pavyzdys M. Gustaičiui, kaip ir K. Jauniui, buvo Kristus, kuris „kalbėdavo taip, kad kiekvienas žmogus galėjo jį suprasti. Jo žodžiai ir sakiniai buvo aiškūs; sakydavo trumpai, bet įtikinamai, apšviesdavo klausytojų protą ir patraukdavo širdį... Taigi Kristus yra sektinas pavyzdys visiems kalbėtojams“²⁰.

KOKS KALBĖTOJAS YRA GERAS?

Pirmieji klasikinės retorikos mokslo kūrėjai Teofrastas ir Aristotelis savo veikaluose yra išdėstę gero kalbėtojo sampratą ir stiliaus reikalavimų metmenis, vėliau juos perėmė, šiek tiek papildę, romėnų oratorystės meistrai Ciceronas ir ypač Kvintilianas. Pastarasis stiliaus reikalavimus pavadino *quattuor virtutes dicendi* (keturiomis kalbėjimo dorybėmis), o šias stiliaus dorybes supriešino su keturiomis *vitia dicendi*, t. y. antipodinėmis kategorijomis – stiliaus ydomis. Kaip postulatats visoje Europoje, taigi ir Lietuvoje, liko romėnų politikos veikėjo Katono Vyresniojo gero oratoriaus apibrėžimas: *Vir bonus dicendi peritus* (geras, doras, vyras, turintis iškalbos patirtį, t. y. kalbantis tinkamu stiliumi). Šis postulatats lotynų kalba vartojamas A. Baranausko konspektuose).

Ką K. Jaunius vadina kalbėtojo „dovanomis ir išgalėmis“, kas pagal jį yra *Vir bonus dicendi peritus*? K. Jaunius pateikia tokius reikalavimus kalbėtojui, apibrėžia (*definitio*) jį ir išvardija, ką geras kalbėtojas privalo turėti:

- 1) autoritetą;

¹⁶ M. Gustaitis, *Stilistika. Literatūros teorijos vadovėlis*, Kaunas–Marijampolė, 1923.

¹⁷ Baigęs Seinų seminariją, 1893 m. M. Gustaitis buvo įšventintas į kunigus, o K. Jauniaus „Dvasiškosios iškalbos“ leidimo metais direktoriavo Marijampolės mergaičių progimnazijoje, nuo 1918 m. Seinų gimnazijoje (taigi, be abejonės, su Seinuose leista K. Jauniaus knyga buvo susipažinęs). „Stilistikos“ leidimo metais autorius buvo Lazdijų gimnazijos direktorius.

¹⁸ J. Pikčilingis, *Lietuvių kalbos stilistika*, Vilnius: Mintis, 1971, p. 14.

¹⁹ M. Gustaitis, *Stilistika. Literatūros teorijos vadovėlis*, antrasis papildytas leidimas, Kaunas–Marijampolė, 1927, p. 173.

²⁰ *Ibid.*

2) išmanyti dalyką, turėti susirinkęs turiniui medžiagą (*materiam*) apie sakomą dalyką;
 3) turėti tikslą (dvasiškoje iškalboje galutinis tikslas – žmonių sielų išganymas, kad jie turėtų amžinąjį gyvenimą);

4) kalbėti tam tikru būdu, arba stiliumi, kai kalbama žmonių susirinkimui, jų akivaizdoje:

a) vienaip, t. y. statesniu (tiesiu, aiškiu) stiliumi, kai kalbama jaunimui ir paprastiems žmonėms, negirdėjusiems to dalyko;

b) kitaip, t. y. aukštesniu stiliumi, su didesne iškilme, kai sakomas pamokslas didžiaime žmonių susirinkime“.

Pirmieji trys punktai atitinka *Vir bonus*, t. y. dorą žmogaus, sąvoką. Pamokslininko dorumas – pirmoji būtinybė. „Reikia, kad jis dorybę laikytų per didesnę daiktą už iškalbos išgalę ir meną“. Tai visiškai atitinka romėnų postulata: juk jame pirmiausia pasakyta *vir bonus*, o tikslai po to *dicendi peritus*. Kokių dovanų dar, be jau minėtų – autoriteto, dalyko išmanymo ir tikslo, reikia geram kalbėtojui? K. Jaunius nurodo du gyvybinguosius šaltinius, teikiančius reikiamą stiliaus išgalių Dievo žodžio apskatinėtojui, arba pamokslininkui: dievobaimingumą (*pietas*), kai „iš širdies pilnumo burna kalba“, ir darbštumą (*labor*) – rimtą rengimąsi kalbėti, medžiagos rinkimą, šaltinių skaitymą, rašymą, permąstymą, taisymą, perrašymą, tinkamą sakymą. Kitaip sunku būtų pasiekti, kad pamokslas būtų pasakytas pagal geros iškalbos taisykles ir būtų be „jeibių“, t. y. be trūkumų. Darbštumo, gero pasirengimo reikia ne tik pamokslininkui: „ir dvasiško, ir nedvasiško darbininko tingėjimas gimdo neturtą“, – sako K. Jaunius, dėl to ir ragina imti darbštumo pavyzdį iš pasauliečių retorikos meistrų.

Ketvirtasis kalbėtojo reikalavimų punktas „kalbėti tam tikru būdu, arba stiliumi“ (*dicendi peritus*) paremtas klasikinės retorikos iškalbos stiliaus mokymu. Iš klasikinės retorikos mokslo dalių autorius daugiausia dėmesio ir skiria stilistikai (sakymo būdui), vadina tai lotyniškai *de elocutione et stilo*²¹.

K. Jaunius iškalbingumą vadina dovanomis ir išgalėmis, padaranciomis taip, kad tiesa būtų aiški, suprantama, žmonėms maloni, patiktų ir širdį jaudintų (*ut veritas pateat, placeat, moveat*).

Reikalingiausia stiliaus dorybė esanti kalbos aiškumas ir paprastumas. „Kalbos, arba sakymo, aiškumas reikalauja, kad visi sakiniai (*sententiae*) ir atskirai paimti ir į eiles sujungti, būtų aiškiai permatomi ir kad sakymas būtų pritaikintas prie klausytojų pajamblumo ir išgalės“. Kalbos paprastumas esanti tikra sakymo dovana, nes tada klausytojai supranta sakomąjį dalyką ir tiesa giliai įeina į jų protą ir širdį. Dar viena stiliaus dorybė – sakinio lengvumas – „kai kalba tekėte teka be vargo ir sugaištis, tad ir žmonės jos klauso be sunkumo, be nuvargimo, su pasigėrėjimu“.

Pamokslininkui dar svarbu, kad kalba būtų jausminga ir eitų į klausytojų širdį, o tam reikia kalbos gyvumo. Kalba turi būti ne „miršgyvė“, kad žmonėms patiktų. Daugybę žmonių valdo vaizduotė ir jausmai, todėl, norint jų širdis uždegti, reikia ir palyginimų, ir gyvų dalyko paveikslų per sakymo vaizdus (*imagines*). Tačiau įsidėmėtina, ir tai ne menkesnė tiesa, jog be širdies jausmų karštumo, kalbėtojui reikia mokėti save valdyti. Saikingą, „nesmarškų“, patepantį tarsi aliejus jausmingumą K. Jaunius vadina didžiausia dovana, visų kitų stiliaus dovanų vaisiumi, jis esą įkvepia klausytojus, sujaukina, kelia ne nusistebėjimą sakymo gražumu, bet įkvepia „dievobaimingumą, gailėstį už nuodėmes, sugrįžimą į teisybės kelią,

²¹ Elokucija, t. y. mokslas apie iškalbos stilių, klasikinėje retorikoje yra trečioji iš penkių sudedamųjų retorikos mokslo dalių: *inventio, dispositio, elocutio, memoria, actio*.

meilę Dievo ir dorybės“. Būtina pridurti, kad K. Jaunius buvo ne tik retorikos teoretikas, bet ir praktikas, kaip tik toks oratorius, kokį pats aprašo. K. Jaunius gerai mokėjo lietuvių kalbą, turėjo „nepaprastą iškalbą, mokėjo kiekvieną uždegti“, – mini kalbininkas J. Balčikonis²². „Aukso burna“ K. Jaunių, iškalbos mokytoją, vadino rašytojas Juozas Tumas-Vaižgantas, palikęs storame mokykliniame sąsiuvinyje stropiai surašytus konspektus²³. Stiliaus aiškumo, tauraus paprastumo, jausmingumo, dvasios didingumo iš K. Jauniaus „Šventosios iškalbos“ paskaitų Kauno kunigų seminarijoje mokėsi ir poetas J. Mačiulis-Maironis, „tradicinės harmonijos, kilnaus grožio apologetas“²⁴.

Taigi K. Jauniaus iškeltieji stiliaus reikalavimai kalbėtojui paremti pirmiausia geru kalbos mokėjimu, po to kalbos aiškumu ir paprastumu, turinio rimtumu, saikingu stiliaus grožiu, gyvu įtaigumu, nuosaikiu jausmingumu ir apskritai visų išvardytųjų stiliaus reikalavimų derme. Be to, K. Jaunius išdėsto ir kalbos sakymo (lot. *actio, pronuntiatio*) stilistiką: kalbėtojui būtinas garsus ir stiprus balsas, aiškus skiemenų ištarimas, kalbos aiškumas, mokėjimas lengvai ir sklandžiai kalbėti (*loquendi facultas*); kalbos grakštumas (*dicendi amoenitas*); kalbos paprastumas (*simplicitas*) gestų ir visos elgsenos dailumas.

Toks, pagal K. Jaunių, yra geras kalbėtojas *vir bonus dicendi peritus*.

K. Jauniaus išdėstyti reikalavimai geram kalbėtojui galioja iki pat šių laikų.

KETURI DIDŽIAUSI KALBĖTOJO STILIAUS TRŪKUMAI

Nemažesnę vertę lietuvių iškalbos stilistikai turi K. Jauniaus išdėstyti stiliaus trūkumai arba, kaip jis rašo, „jeibės“.

Pravartu suminėti tuos keturis stiliaus trūkumus (*defectus*):

- 1) kalbos neaiškumas (*obscuritas*);
- 2) kalbos tuštumas (*vanitas*);
- 3) per didelis išgražinimas (*fucus, artificia*);
- 4) per didelis kalbos prastumas, arba žemumas (*vilitas*).

Kokia kalba, pagal K. Jaunių, yra neaiški? Pirmiausia, kai klausytojai negirdi kalbėtojo žodžių. Dėl to „garsus ir stiprus balsas yra brangiausia dovana“, be to, balsas turi būti aiškus ir tarsena turi būti taisyklinga, gera. Balso stiprumas turi būti pritaikytas prie vietos, prie patalpos dydžio, prie klausytojų skaičiaus. Sakydamas pamokslą kalbėtojas turi kalbėti balsu, atitinkančiu jo prigimtį (*naturalis*), ne deklamatorišku, ne teatrišku, ne verksmingu, ne lalėjimo pilnu (*cantabundus*), jis neturėtų labai skubėti ištarti žodžių, per greitai kalbėti, malti, kaip žirnius berti. Balso tonas turi būti orus, suderintas su saikingais rankų gestais, bet malonus, jausmingas ir besikeičiantis, įvairus (*ut sit actio variata*), kupinas gyvybės, „neužšalęs“.

Antra, kalba neaiški, kai ji yra nenuosekli, „supainiota“, nesutvarkyta struktūriškai. Todėl visi sakiniai, ir atskirai paimti, ir į eiles sujungti, turi būti aiškiai suprantami, o sakymas pritaikytas prie klausytojų proto ir dvasios išgalių. Kalba turinti tekėte tekėti be vargo, kad žmonės klausytų jos su pasigėrėjimu.

Trečia, kalba neaiški, kai per daug nekonkreči, abstrahuota, tada klausytojai gerai nesuvokia jos prasmės.

²² J. Balčikonis, *Rinktiniai raštai*, 1982, t. II, p. 166.

²³ Konspektai „Mokslo Dvasiszkas Iszkalbos pagal mokytojo Kazimiero Jaunio. Juozapo Tumo. 1891 m. Kaune“. Konspektuose kitoje vietoje dar yra 1892 m. data (žr. *Kalbininko Kazimiero Jauniaus rankraštinis palikimas*, parengė Stasys Skrodenis, Vilnius, 1972, p. 37).

²⁴ Apie Maironio retorinį romantizmą žr. I. Buckley, *Retorikos tradicija XIX amžiaus lietuvių literatūroje*, Vilnius: Versus aureus, 2006, p. 226–247.

Didelis kalbos trūkumas yra jos tuštumas. Tuščia kalba K. Jaunius vadina tokią, iš kurios klausytojai negauna jokios naudos. Taip atsitinka, kai kalbėtojas „mazgioja tuščius ir be prasmės žodžius ir sakinius“, „mala liežuviu“, daug ir ilgai kalba tą patį per tą patį, bet nieko konkretaus nepasako. Klausytojai iš tokio kalbėtojo „gauna nemaža visokių neaiškių įspūdžių, daug daiktų girdi ir savo vaidintuvėje apžvalgo, bet iš viso sakymo nieko neišmoksta ir nepasidaro pasiketinimo“. Šis stiliaus trūkumas nepelnytai užmirštas šių dienų iškalbos darbuose. Net teologijos profesoriai, retorikos knygų²⁵ kunigams rengėjai, rašydami apie pamokslų stilių, nemini K. Jaunius veikalo ir jame išdėstytų stiliaus reikalavimų, nemini ir stiliaus tuštumo – didelės kalbos glaustumo, aiškumo ir turiningumo ydos.

Per didelis kalbos puošnumas taip pat gali būti trūkumas, nes autorius tai sieja su pa-saulietinės iškalbos gudrybėmis ir menais (*artificia*), kurių griebiasi kalbėtojas, norėdamas suspindėti, pasirodyti, kaip sako K. Jaunius, „pasivaidinti“. Pati krikščioniškoji tiesa esanti tokia graži ir galinga, kad jai nereikia dirbtinių puošmenų, pakanka ją aiškiai perteikti, to-kia ji patinkanti klausytojams ir jaudinanti jų širdis (*ut placeat, moveat*). Tačiau ne iškalbos grožio reikia bijoti, bet saugotis, kad įvairios grožybės neužgožtų turinio svarbos. Kalbos grožybės neturėtų būti tik dėl pačių grožybių, o tarnautų tam, kad klausytojai geriau supras-tų dalyką ir kad tiesa „įeitų giliai į protą ir širdį“. Blogai būtų, jei pamokslininkas ieškotų sau tuščios garbės ir labiau rūpintųsi savimi, o ne dvasiniu savo klausytojų išganymu. K. Jaunius išmintingai moko neieškoti savo pamokslams perdėm aukštų arba naujų dalykų. „Reikia ne naujų, bet naujai pasakytų daiktų“ (*non nova, sed nove*).

Apie šį stiliaus trūkumą, t. y. dirbtinį puošnumą, K. Jaunius buvo girdėjęs iš savo moky-tojo A. Baranausko, kuris yra dar plačiau išdėstęs savo požiūrį į „per daug išpuoštą iškalbą, kuri „neišeina geruoju“. A. Baranausko argumentai tokie: tiesa turinti būti aukšta, mintis gili, o žodžiai paprasti ir aiškūs, nes taip kalbėjęs ir davęs tokį kalbėjimo pavyzdį Kristus ir visi Šventieji. Antra, blizgučių ieškojimas nerodo gero stiliaus anei kalbėtojo skonio. Jo žodžiais, „perdėjimas, kaip visur, taip ir pamoksle, greit atsipriklyja“²⁶. Trečia, mūsų pa-mokslininkas iškalbingasis P. Skarga neieškojęs gražių žodžių, nes tai prieštarautų išmintin-gam protui. A. Baranauskas duoda pavyzdį romėnų iškalbos mokovo Kvintiliano, barusio už gražbylystę advokatus, kurie, gindami žmogaus turtą ar net gyvybę, kartais siekia ne tiek teisėjus įtikinti ir perkalbėti, kiek pasigirti, kad moka gražiai kalbėti. Čia reiktų pridurti, kad nors K. Jaunius aklaui netikėjo ir nesekė savo mokytoju A. Baranausku²⁷, bet buvo labai atidus ir gabus mokinys, perėmęs tai, ką išties vertinga buvo girdėjęs A. Baranausko paskai-tose ir kas reikalinga žinoti geram kalbėtojui.

Ir pagaliau, pagal K. Jaunių, per didelis, net „nepadorus“ esąs ketvirtasis iškalbos sti-liaus trūkumas – kalbos prastumas (*vilitas*), kurio nereikia painioti su gero stiliaus reika-lavimu – kalbos paprastumu (*simplicitas*). Pagal K. Jaunių, paprastumas, aiškumas tinka visiems kalbėtojams, paprastumą ir aiškumą klausytojai mėgsta, o prastumas, menkumas

²⁵ Žr. V. S. Vaičiūnas, *Pamokslų rengimas ir retorika*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2007. Šios knygos skyriuje „Pamokslavimo stiliaus pasirinkimas“ (p. 54–62) minimi stiliaus reikala-vimai yra išdėstyti pagal autoriaus cituojamus pasauliečius stilistus J. Pikčilingį ir R. Koženiauskiene; gero stiliaus pamatas esąs kalbos taisyklingumas ir grynumas, bendrieji stiliaus reikalavimai – aišku-mas, tikslumas, glaustumas, specifinis reikalavimas – stiliaus vaizdingumas. Tiesa, kalbėdamas apie stiliaus glaustumo ydas autorius užsimena apie tuščiažodžiavimą, bet jį supranta siaurai – tik kaip vadinamųjų parazitinių žodžių nesąmoningą kaišiojimą. Tuo tarpu K. Jaunius minimas stiliaus tuš-tumas – visai kas kita.

²⁶ A. Baranauskas, *Homiletika, arba Mokslas šventosios iškalbos*, p. 69.

²⁷ „Nors Jaunius mano mokinys, mokytoju aklaui netiki“, – rašė A. Baranauskas laiške H. Veberiuui (žr. K. Morkūnas, Kazimieras Jaunius, *Kalbos kultūra*, 1968, Nr. 14, p. 92).

nedera nei prie Šventojo Rašto, nei prie Bažnyčios kalbos, netinka ji nei pačiam kalbėtojui, rimtam, oriam ir tvirtam Dievo pasiuntiniui žemėje, nei klausytojų ausims. Žema, arba prasta, kalba tinka pasišnekėti su namiškais ir pažįstamais, bet ne šventoje vietoje perteikiant Dievo žodį ir aiškinant išganymo tiesas. Šie K. Jauniaus svarstymai, be abejo, siejasi su Cicerono stiliaus skirstymu į aukštąjį, vidurinį ir žemąjį²⁸. Kalbėtojui dera padorus (*nobilis*), vertingas, bet ne familiarus, ne vulgarus, ne pigus kalbėjimo stilius. Stiliaus prastumas netinkąs pamokslininkui net ir tada, kai jis kalba apie kasdienes žmonių reikalus (*cum usque ad familiaritatem descendere debet*).

K. Jauniaus išdėstyti stiliaus trūkumai nėra pasenę, taigi yra aktualūs ir šių dienų kalbėtojams.

IŠVADOS

1. Iš „Dvasiškojoje iškalboje“ vartojamų stiliaus terminų galima spręsti, kad ji sukurta remiantis klasikinės retorikos pamatais, tai rodo ir originalo kalba cituojami bei keliami pavyzdžiu graikų ir romėnų oratoriai, ir skliaustuose įrašyti stiliaus reikalavimų pavadinimai lotynų kalba.

2. K. Jaunius pirmasis spausdintu žodžiu glaustai išdėstė ir pritaikė klasikinės iškalbos stiliaus mokslą lietuvių kalbėtojams, jį galima vadinti iškalbos stilistikos pradininku, nes K. Bizauskas ir M. Gustaitis, kurie rašė iškalbos stilistikos klausimais ir kurie iki šiolei kalbotyroje buvo laikomi lietuvių stilistikos mokslo pradininkais, savo darbus yra parašę ir išleidę gerokai vėliau, jau po K. Jauniaus išleistojo veikalo, ir kai kuriuos jo teiginius panaudoję savo darbuose.

3. Tarp kitų dalykų K. Jaunius palietė tikrojo iškalbingumo ir gražbylostės santykį, prabilo apie stiliaus puošmenų saiką, rašydamas, kad „ne iškalbos grožio reikia bijoti, bet saugotis, kad įvairios grožybės neužgožtų turinio svarbos“.

4. Ypač originalus ir šiais laikais aktualus, bet, deja, stilistų neminimas K. Jauniaus išskeltas kalbos tuštumo (lot. *vanitas*), kaip didelės stiliaus ydos, įtraukimas į stiliaus trūkumų sąrašą. Kai kalbėtojas nebūna pasirengęs ir susiplanavęs kalbos, tada jis daug, ilgai ir miglotai kalba tą patį per tą patį be jokios naudos, taigi nieko konkretaus nepasako.

5. Erudito dr. profesoriaus K. Jauniaus „Dvasiškoji iškalba“ – reikšminga jo įvairiapusės veiklos liudytoja. K. Jauniaus iškalbos stiliaus mokslas, statytas ant klasikinės retorikos pamatų, paremtas naujausia Vakarų mintimi, yra universalus pobūdžio. Iš jo gero stiliaus gali pasimokyti ne tik pamokslininkai.

Gauta 2008 04 10
Parengta 2008 07 14

²⁸ Ciceronas knygoje „Apie oratorių“ viešųjų kalbų rūšis siejo su oratorių temperamento tipais ir skyrė aukštąjį, žemąjį ir vidurinį stilius. Ši vertikaloji trijų stilių teorija, gyvavusi ir klasikinės retorikos mokslą perėmusioje Renesanso, Baroko Lietuvoje bei vėlesniais laikais, pas mus labiau buvo siejama ne su oratorių temperamentais, o su stiliaus funkcijomis. Iš K. Jauniaus svarstymų peršasi išvada, kad dvasininkui labiausiai tinka aukštasis stilius, nes pamokslų ar kitų dvasinės iškalbos rūšių funkcijos yra veikti klausytojų sąmonę ir valią, jaudinti sielas ir užgauti aukštąsias širdies stygas. Šis požiūris sutampa su A. Baranausko „Mokslo šventosios iškalbos“ mintimi, kad Dievo žodis turi būti perteikiamas kilnia raiška, aukštuoju stiliumi (lot. *sublimis*), bet paprastai ir suprantamai, tik, žinoma, ne prastai, ne profaniškai (apie A. Baranausko požiūrį ir jo konspektus „Homiletika, arba Mokslas šventosios iškalbos“ plačiau žr. R. Koženiauskienė, Antanas Baranauskas – iškalbos profesorius, p. 343–347; I. Buckley, op. cit., p. 227–229).

REGINA KOŽENIAUSKIENĖ

K. Jaunius' concept of oratorical style

Summary

This article points out that after studying the classical languages and the works of ancient Greek and Roman authors, K. Jaunius was the first to present the concept of oratorical style in a logical and motivated way in Lithuanian in print, to describe its entire system, to note the positive qualities and characteristic limitations of the style and to define a 'good orator' in a comprehensive way. Though the work "Dvasiškoji iškalba" ("Spiritual Eloquence") by K. Jaunius has not yet been discussed properly, it had obviously influenced the Lithuanian stylists K. Bizauskas and M. Gustaitis who succeeded K. Jaunius: in those times, the same textbooks were written for pupils of secondary schools and students of theological colleges, thus they had to use the same textbooks in their studies. Following the requirements for oratorical style purposefully and clearly laid out by K. Jaunius, modern stylists and specialists of rhetorical science will be able to partly revise and supplement the concept of style presented in their own works. The seriousness and clarity of the content, the temperate splendour of style and vivid persuasiveness are the features of eloquence that are still valued today. We can learn from K. Jaunius what style should be avoided by all orators without exception. The inclusion by K. Jaunius of the emptiness of speech (Lat. *vanitas*) as a major stylistic flaw into the list of flaws of style could be seen as especially original and important today.